

ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับพระรัศมีของพระพุทธรูปประจำวัดสุทัศนเทพวราราม วัดสุทัศนเทพวราราม

มงคล พรสิริกิติ์ และ สฤณีพงศ์ ชุนทรง*

พระรัศมีถือเป็นรูปแบบอุดมคติอย่างหนึ่งที่จะต้องประกอบพระเศียรของพระพุทธรูปในศิลปะไทยอยู่เสมอ เพื่อแสดงสภาวะของความเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่สมบูรณ์ อย่างไรก็ตาม กลุ่มพระพุทธรูปประจำวัดสุทัศนเทพวราราม กลับไม่มีพระรัศมีประดับแต่อย่างใด จึงเป็นประเด็นน่าสนใจในการนำมาพิจารณาให้เหตุผลกับลักษณะพิเศษเช่นนี้

1. ประวัติการสร้างวัดสุทัศนเทพวราราม

เอกสารที่กล่าวถึงประวัติวัดสุทัศนฯต่างระบุตรงกันว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 โปรดฯให้สร้างวัดสุทัศนฯขึ้นภายในวัด¹ (รูปที่ 1) ฉบับที่ให้รายละเอียดมากที่สุด คือ “ประวัติวัดสุทัศนเทพวราราม พร้อมด้วยแผนผัง ภาพปูนียวัตถุ และถาวรวัตถุ” เรียบเรียงโดยพระครูวิจิตรการโกศล (สังัด ญาณโพธิ์ ป.ช.6) ระบุว่า ในปี จ.ศ.1206 (พ.ศ.2387)

*นักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

¹ราชบัณฑิตยสภา, *ตำนานเรื่องวัตถุสถานต่างๆซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนา* (พระนคร : โสภณพิพรรฒธนากร, 2472), หน้า 25. วัดสุทัศนฯ คือ สถานที่สำคัญ 7 แห่ง ซึ่งพระพุทธรูปประจำประทับเสวยวิมุตติสุขตลอด 7 สัปดาห์ หลังจากทรงตรัสรู้ ได้แก่ โพธิบัลลังก์, อนิมิสเจดีย์, รัตนจงกรมเจดีย์, รัตนมรเจดีย์, อัชฌาณนิโครธ, มุจลินท์เจดีย์ และราชาขัตตะเจดีย์ ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, *ปฐมสมโพธิกถา* (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2539), หน้า 100-108.

“โปรดฯ ให้สร้างสถิตมหาสถานเจดีย์ 7 สถานก่อนเป็นแทนด้วยอิฐประดับด้วยศิลา และสลักสถิตมหาสถานทีสร้างนี้ ปลุกตันไม้โพธิ์ ไม้ไทร ไม้จิก ไม้เกด และรูปเรือนแก้ว เป็นรูปเก๋งจีน ทำด้วยศิลาล้วน กับทรงสร้างพระพุทธรูปประทับในสถิตมหาสถานหล่อด้วยทองแดงขัดเกลี้ยง (ด้วยศิลาเนื้อละเอียด) ปางมารวิชัยนั่งใต้ไม้โพธิ์ 1 ปางยืนถวายเนตรประสานพระหัตถ์ที่พระเพลา 1 ปางจงกรมแก้วพระศิลา 1 ปางทรงพิจารณาธรรมนั่งสมาธิ 1 ปางทรงประทับใต้ไม้ไทรสมาธิ 1 ปางนาคปรก 1 ปางทรงรับผลสมอ ภาตรชาวัสัตตุนั่งสมาธิใต้ต้นไทร กับโปรดให้หล่อรูปพระปัญญาวัคคีย์ทั้ง 5 ด้วยทองแดงขัดเกลี้ยง”²

อย่างไรก็ดี เอกสารฉบับนี้ไม่ได้อ้างที่มาของข้อมูลว่าคัดจากหมายรับสั่งหรือจดหมายเหตุฉบับใดแน่ แต่สถิตมหาสถานแห่งนี้ก็คงสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 จริง เพราะเครื่องศิลาที่ใช้ประกอบ ไม่ว่าจะเป็นพระแท่นที่ประทับของพระพุทธรูป เก๋งจีนที่สื่อถึงอนิมิสเจดีย์ รวมถึงรูปโคและเกวียน ต่างเป็นแบบจีนทั้งสิ้น อันสอดคล้องกับพระราชนิยมแบบอย่างศิลปะจีนของรัชกาลที่ 3³

2. พระพุทธรูปประจำสถิตมหาสถานที่วัดสุทัศนเทพวราราม

รัชกาลที่ 3 คงมีพระราชประสงค์จะจำลองสถิตมหาสถาน โดยปลุกตันไม้ชนิดต่างๆ ประกอบกับประติมากรรมอื่นๆ เช่น พลมาร, โค, เกวียน ให้สอดคล้องตามพุทธประวัติในสัปดาห์นั้นๆ ที่สำคัญคือ มีการประดิษฐานพระพุทธรูปปางต่างๆ ที่สัมพันธ์กับเรื่องราวด้วย

² พระครูวิจิตรการโกศล (สังัด ญาณพล ป.ธ.6), ประวัติวัดสุทัศนเทพวราราม พร้อมด้วยแผนผังภาพปูชนียวัตถุ และถาวรวัตถุ (กรุงเทพฯ : สิวพร, 2516), หน้า 15-16.

³ สุภัทรทิศ ดิศกุล, ศิลปะในประเทศไทย, พิมพ์ครั้งที่ 11 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539), หน้า 39-41. แม้จะมีการบูรณะครั้งใหญ่เมื่อ พ.ศ.2536 โดยทางวัดร่วมมือกับกรมศิลปากร, อ.ส.ท. และบริษัทมรดกโลก แต่ก็ได้เคลื่อนย้ายรูปศิลาในตำแหน่งเดิมแต่อย่างใด ข้อมูลนี้ได้จากการสัมภาษณ์พระพิพิธธรรมสุนทร ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสุทัศน์ฯ ซึ่งเป็นแม่กองจัดหาทุนและควบคุมการบูรณะ เมื่อวันที่ 1 ส.ค.2546 ผู้เขียนได้ตรวจสอบ ข้อมูลโดยเทียบกับภาพถ่ายเก่าก่อนการบูรณะแล้วพบว่า ไม่มีการเคลื่อนย้ายรูปศิลาในตำแหน่งเดิมจริง ดูรูปใน พระครูวิจิตรการโกศล (สังัด ญาณพล ป.ธ.6), ประวัติวัดสุทัศนเทพวราราม พร้อมด้วยแผนผัง ภาพปูชนียวัตถุ และถาวรวัตถุ, ภาพถาวรวัตถุ-ปูชนียวัตถุ ไม่ระบุเลขหน้า.

สำหรับพระพุทธรูปประจำสถิตมหาสถานที่วัดสุทัศน์นี้มี 3 ชุด ชุดแรกสลักจากหินตระกูลหินอ่อน เก็บอยู่ในพระอุโบสถ (รูปที่ 2) ชุดที่สองหล่อจากทองแดง (รูปที่ 3) และอยู่ในพระวิหารหลวง และชุดสุดท้ายอยู่ที่สถิตมหาสถาน (รูปที่ 1) จากข้อมูลที่เชื่อถือได้ทราบเพียงว่า พระพุทธรูปชุดสุดท้ายนั้นหล่อจำลองมาจากชุดที่อยู่ในพระวิหารหลวงในคราวบูรณะเมื่อปี พ.ศ.2536⁴

สำหรับสองชุดแรกยังมีปัญหาในการกำหนดอายุ แม้ว่าชุดที่อยู่ในพระวิหารหลวงจะสอดคล้องกับข้อความในประวัติวัดฯ ที่กล่าวว่าหล่อขึ้นสมัยรัชกาลที่ 3 แต่การปรากฏมีพระพุทธรูปอีกชุดหนึ่งในพระอุโบสถ ก็ทำให้ข้อความนั้นมีน้ำหนักเบาลง เนื่องจากทั้งสองชุดซึ่งเดิมควรมี 7 องค์⁵ ต่างเหลืออยู่ 6 องค์เท่ากันและแสดงปางเหมือนกัน ส่วนองค์ที่สูญหายไปแล้วก็ตรงกันด้วย

อย่างไรก็ตาม ชุดฐานของพระพุทธรูปและเหล่าปัทมจักวีย์ซึ่งควรหล่อขึ้นพร้อมกันที่อยู่ใน พระวิหารหลวง (รูปที่ 3, ลายเส้นที่ 1) มีลายบางแบบคล้ายกับลายที่ฐานของพระพุทธรูปมณฑลธรรมโมภาส พระประธานในพระอุโบสถวัดนิเวศธรรมประวัติ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 โปรดฯให้หล่อขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2420⁶ (รูปที่ 4, ลายเส้นที่ 2) ดังนั้นพระพุทธรูปชุดที่อยู่ในพระวิหารหลวง จึงน่าจะหล่อขึ้นสมัยรัชกาลที่ 5 เพราะมีหลักฐานแน่ชัดว่า พระองค์โปรดฯให้บูรณะวัดสุทัศน์ครั้งใหญ่⁷ และอาจเป็นไปได้ว่า พระพุทธรูปชุดนี้คงหล่อจำลองจากพระพุทธรูปชุดที่อยู่ในพระอุโบสถ ซึ่งควรมีอยู่ก่อน และน่าจะสลักขึ้นในสมัยสร้างสถิตมหาสถานครั้งรัชกาลที่ 3 แล้ว⁸

⁴ ข้อมูลจากการสัมภาษณ์พระพิพิธธรรมสุนทร เมื่อวันที่ 1 ส.ค.2546.

⁵ พระพุทธรูป 7 องค์ เท่ากับจำนวนของสถิตมหาสถานทั้ง 7 แห่ง ดู สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานพระพุทธรเจดีย์ (พระนคร : ศิลปบรรณาคาร, 2513), หน้า 186.

⁶ เป็นข้อความที่จารึกบนแผ่นศิลาที่อยู่ในพระอุโบสถของวัด สุ วิเศษธรรมประวัติ (อยุธยา : โรงพิมพ์เทียนวัฒนา, มปท.), หน้า 6.

⁷ เอกสารที่ยังถึงความน่าเชื่อถือ เพราะระบุแหล่งที่มาชัดเจน ดู พระครูวิจิตรการโกศล (สังัดญาณโปล ป.ธ.6), ประวัติวัดสุทัศน์เทพวราราม พร้อมด้วยแผนผัง ภาพปูนปั้นวัดสุ และถาวรวัตถุ, หน้า 24-40.

⁸ หากพิจารณาประกอบกับเหตุผลที่ว่า การหล่อจำลองด้วยโลหะจะเป็นกรรมวิธีที่ง่ายกว่าการสลักหินด้วยแล้ว ก็ดูจะสนับสนุนความเห็นข้างต้นได้เช่นกัน.

3. ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับพระรัศมีของพระพุทธรูปประจำสถิตมหาสถานที่วัดสุทัศนเทพวราราม

3.1) พระพุทธรูปชุดที่อยู่ในพระอุโบสถ

3.1.1) ลักษณะของพระเศียร

ลักษณะที่สังเกตเห็นในปัจจุบันของพระพุทธรูปสลักหินชุดนี้ คือ ส่วนใหญ่มีพระเศียรเรียบเกลี้ยง ไม่มีเม็ดพระศก มีอุษณิষะหรือเกตุมาลา แต่ไม่ปรากฏพระรัศมีอย่างไรก็ดี ยังคงมีแผ่นโลหะประดับด้วยเม็ดพระศกครอบพระเศียรของพระพุทธรูปปางจงกรม (รูปที่ 5) และปางนาคปรกอยู่ (รูปที่ 6) ลักษณะเช่นนี้พิจารณาได้ว่า เดิมพระพุทธรูปที่เหลืออีก 4 องค์ ก็อาจจะมิแผ่นโลหะประดับเม็ดพระศกครอบพระเศียรอยู่เช่นเดียวกัน แต่ก็ได้สูญหายไปแล้ว

สำหรับแผ่นโลหะที่ครอบพระเศียรของพระพุทธรูปปางนาคปรกนั้น ไม่มีร่องรอยการนำชิ้นส่วนพระรัศมีมาเชื่อมต่อเข้ากับอุษณิষะ ขณะที่พระพุทธรูปปางจงกรมจะมีแผ่นโลหะครอบพระเศียรเหลืออยู่แค่บริเวณฐานอุษณิষะ แต่ส่วนที่หุ้มเหนือขึ้นไปนั้นได้สูญหายไปแล้ว

3.1.2) ข้อคิดเห็นกรณีการมีพระรัศมี

แม้ว่าหลักฐานที่เหลืออยู่ในปัจจุบันของพระพุทธรูปชุดนี้ จะไม่มีส่วนของพระรัศมีประกอบกับแผ่นโลหะครอบพระเศียร แต่ผู้เขียนกลับมีความเห็นว่า พระพุทธรูปชุดนี้เดิมทีควรมีพระรัศมีประดับอยู่ด้วย เนื่องจากเหตุผลประการสำคัญคือ

พระรัศมีถือเป็นรูปสัญลักษณ์ของฉัพพรรณรังสี ที่แผ่ออกมาจากพระวรกายของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อแสดงสภาวะที่ทรงผ่านการตรัสรู้พระธรรมอันสูงส่ง และปงษ์ถึงคุณสมบัติเหนือมนุษย์สามัญของพระองค์⁹ พระรัศมีที่ปรากฏในประติมากรรมพระพุทธรูปที่พบในประเทศไทยมีมาแล้วในศิลปะทวารวดี แต่ระยะนี้ก็มีลักษณะเป็นเพียงลูกแก้วหรือดอกบัวตูมเท่านั้น¹⁰ เพราะรูปแบบของพระรัศมีเปลว ซึ่งเป็นที่นิยมในศิลปะไทยอย่างแท้จริง

⁹ Jean Boisselier, *The Heritage of Thai Sculpture* (New York : Joha Weatherhill, 1975), p.132,196 ; สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, *ปฐมสมโพธิกถา*, หน้า 101.

¹⁰ สุภัทรทิศ ตีศกุล, *ศิลปะในประเทศไทย*, หน้า 6.

คงจะเกิดขึ้นครั้งแรกในศิลปะสุโขทัย¹¹ ก่อนจะสืบท่อมานในศิลปะอู่ทอง¹² ออยุธยาและรัตนโกสินทร์ ตามลำดับ แม้จะมีการปรับเปลี่ยนแบบอย่างพระพุทธรูปครั้งสำคัญโดยพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ซึ่งไม่โปรดฯให้ทำอุษณิษะ อันเป็นลักษณะหนึ่งของมหาบุรุษ และเป็นรูปแบบที่ทำสืบทอดกันมายาวนานเช่นกัน แต่ก็ยังคงรักษาแบบแผนของพระรัศมีรูปเปลวอยู่เช่นเดิม¹³ (รูปที่ 7)

จะเห็นได้ว่า ศิลปะไทยมีการทำพระรัศมีบนพระเศียรของพระพุทธรูปสืบทอดต่อกันมายาวนาน ถึงแม้จะมีรูปแบบต่างกันไปบ้าง แต่ก็ยังอยู่บนพื้นฐานแนวคิดและคติความเชื่อเดียวกันจนกล่าวได้ว่า พระรัศมีถือเป็นรูปแบบอุดมคติและเป็นกฎเกณฑ์สำคัญที่จะขาดไม่ได้เลยเมื่อต้องการจะสื่อความว่ารูปใดหมายถึงองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังนั้นการที่พระพุทธรูปประจำสถิตมหาสถานที่วัดสุทัศนฯชุตที่อยู่ใ้พระอุโบสถ ไม่เหลือหลักฐานของพระรัศมีบนพระเศียร แต่มีเพียงส่วนที่เป็นแผ่นโลหะประดับด้วยเม็ดพระศกครอบพระเศียรอยู่เท่านั้น จึงเป็นลักษณะที่ผิดแปลกไปจากแบบแผนสำคัญของศิลปะไทย

อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนได้พิจารณาจากลักษณะของแผ่นโลหะครอบพระเศียรของพระพุทธรูปปางจงกรม และได้ข้อสังเกตว่า แต่เดิมพระพุทธรูปชุตนี้ น่าจะเคยมีพระรัศมีรูปเปลวประดับอยู่ด้วย เนื่องจากการทำแผ่นโลหะครอบพระเศียรในลักษณะเช่นนี้มีมาแล้วในศิลปะอยุธยา¹⁴ (รูปที่ 8) และยังทำสืบท่อมานในศิลปะรัตนโกสินทร์¹⁵ (รูปที่ 9) และปรากฏว่ามีการทำพระรัศมีประดับอุษณิษะโดยตลอด ซึ่งการแผ่โลหะหุ้มส่วนพระเศียรของพระพุทธรูปนั้น มีกรรมวิธีและวัสดุที่หลากหลาย ดังนี้

¹¹ Boisselier, *The Heritage of Thai Sculpture*, p.132.

¹² สันติ เล็กสุขุม, *ศิลปะอยุธยา : งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2542), หน้า 139. ข้อเสนอที่แตกต่างว่า พระรัศมีรูปเปลวอาจเกิดขึ้นก่อนที่พระพุทธรูปศิลปะอู่ทองรุ่นที่ 2 แล้วจึงส่งอิทธิพลให้กับศิลปะสุโขทัย ดูใน สุภัทรดิศ ดิศกุล, *ศิลปะในประเทศไทย*, หน้า 31.

¹³ สุภัทรดิศ ดิศกุล, "พระพุทธรูปสำคัญสมัยรัตนโกสินทร์", *วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร*, ฉบับพิเศษ ปีที่ 4-5 (ธ.ค.2523-ธ.ค.2535) : หน้า 100.

¹⁴ สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, *พระพุทธรูปปฏิมาในพระบรมมหาราชวัง* (กรุงเทพฯ : สำนักกราชเลขาธิการ, 2535), หน้า 53.

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 44.

พระพุทธรูปโลหะ - พบว่ามีกรแยกส่วนที่เป็นแผ่นโลหะสำหรับแผ่หุ้มพระเศียรกับพระรัศมีออกจากกัน โดยเจาะหรือเว้นช่องบนอุษณิษะไว้เสียบเดียวของพระรัศมีหลังจากครอบแผ่นโลหะแล้ว ซึ่งแผ่นโลหะที่หุ้มพระเศียรกับอุษณิษะนั้นเป็นคนละส่วนกัน แต่ใช้กรรมวิธีประกบเดียวและเชื่อมต่อจนมองดูเป็นแผ่นเดียว พระรัศมีแบบนี้มีทั้งที่หล่อจากโลหะและแกะสลักจากไม้ (ลายเส้นที่ 3) ทั้งนี้ผู้เขียนสันนิษฐานว่า น่าจะมีพระรัศมีอีกแบบหนึ่ง ซึ่งทำด้วยกรรมวิธีการสลักคุณและทำให้ภายในโปร่ง โดยอาจมีทั้งที่สลักคุณจากโลหะ 2 แผ่นแล้วนำมาประกบกัน หรือทำขึ้นจากโลหะแผ่นเดียวก็ได้ (ลายเส้นที่ 4) พระรัศมีแบบนี้คงจะเชื่อมต่อเป็นส่วนเดียวกันกับแผ่นโลหะที่หุ้มพระเศียรส่วนอุษณิษะ (ลายเส้นที่ 5)

พระพุทธรูปศิลาหรือแก้วมีค่า - พบว่ามีความนิยมในการหุ้มแผ่นโลหะครอบพระเศียรมากกว่าการสลักเม็ดยพระศกลงบนเนื้องาน โดยคงมีสาเหตุมาจากความลำบากในการสลักเม็ดยพระศก เพราะมีขนาดเล็กและอาจแตกหักเสียหายในขั้นตอนการสลักได้ง่ายหรืออาจเป็นไปได้อีก แต่เดิมคงมีการถวายเครื่องทรงมีค่าให้กับพระพุทธรูป ซึ่งส่วนของศิราภรณ์ก็มักจะมีพระรัศมีประกอบอยู่เสมอ ดังตัวอย่างสำคัญคือ พระพุทธรูปมหาสมณรัตน์ปฏิมากรหรือพระแก้วมรกต¹⁶ (รูปที่ 10)

จากข้อมูลเกี่ยวกับความหมายและความสำคัญของพระรัศมีประกอบพระพุทธรูปที่พบในศิลปะไทย รวมทั้งแนวความคิดวิธีการเชิงช่างช่างต้น สามารถตั้งเป็นข้อสังเกตได้ว่า แผ่นโลหะที่ครอบพระเศียรของพระพุทธรูปประจำสี่ตมมหาสถานทั่ววัดสุทัศนฯ ชุดที่อยู่ในพระอุโบสถ แต่เดิมคงจะเคยมีพระรัศมีรูปเปลวประกอบอยู่ด้วย แต่ได้หักหรือสูญหายไปและไม่เหลือหลักฐานอยู่เลยในปัจจุบัน

3.1.2) ข้อคิดเห็นกรณีการไม่มีพระรัศมี

แม้ผู้เขียนจะมีความเห็นว่า พระพุทธรูปชุดนี้น่าจะเคยมีพระรัศมีตามที่กล่าวข้างต้น แต่ในที่นี้จะขอตั้งข้อสังเกตกรณีที่หากไม่ปรากฏว่ามีการทำพระรัศมีมาแต่เดิม

¹⁶ ดู สุภัทรทิศ ดิศกุล, ประวัติวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (กรุงเทพฯ : สำนักพระราชวัง, 2534), หน้า 22; ศักดิ์ชัย สายสิงห์, "ความสัมพันธ์ด้านรูปแบบระหว่างพระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยากับพระแก้วมรกต", เมืองโบราณ, ปีที่ 20, ฉบับที่ 2 (เม.ย.-มิ.ย.2537) : หน้า 70.

เพราะถ้าพิจารณาจากแผ่นโลหะที่ครอบพระเศียรของพระพุทธรูปปางนาคปรกแล้วจะเห็นว่าไม่มีร่องรอยที่แสดงถึงการนำชิ้นส่วนพระรัศมีมาเชื่อมต่อเข้ากับอุษณิษะเลย (รูปที่ 6) จึงขัดแย้งกับเรื่องราวในพุทธประวัติที่ระบุว่า ฉัพพรรณรังสีได้แผ่ออกจากพระวรกายของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วตั้งแต่สัปดาห์ที่ 4 คือ รัตนขจรเจดีย์¹⁷ รวมทั้งผิดแปลกไปจากแบบแผนของพระพุทธรูปในศิลปะไทย และอาจทำให้ความหมายของการเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าลดน้อยลงไปด้วย โดยผู้เขียนขอตั้งข้อสังเกต 2 ประการ ดังนี้

1. แม้พระพุทธรูปชุดนี้จะไม่มีการทำพระรัศมีมาแต่เดิมแต่ก็มีได้ทำให้ความหมายของความเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าขาดหายไป เพราะพระพุทธรูปชุดนี้มีพุทธลักษณะอื่นๆ ที่แสดงถึงความเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ เช่น การครองจีวร การแสดงพระหัตถ์หรือมุทรา อิริยาบถที่แสดงถึงความสงบ และที่สำคัญคือ เมื่อทำการประดิษฐานพระพุทธรูปชุดนี้ที่สัตตมหาสถานร่วมกับการตั้งรูปประกอบอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นเหล่าพลมารในตอนตรัสรู้ โคและเกวียนในตอนราชาชนะเจดีย์ รวมถึงการปลุกต้นไม้ชนิดต่างๆ ซึ่งสอดคล้องตรงตามทีระบออยู่ในพุทธประวัติตอนนี้ (รูปที่ 1) ก็ทำให้ความหมายในการเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของพระพุทธรูปกลุ่มนี้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น เพราะบริบทที่ประกอบอยู่ในเหตุการณ์เป็นตัวบ่งบอกเรื่องราวที่ชัดเจนนั่นเอง¹⁸ แต่ถ้าหากเกิดกรณีดังที่ผู้เขียนตั้งข้อสังเกต ก็คงจะเป็นตัวอย่างพิเศษที่พบได้น้อยมาก เนื่องจากลักษณะเช่นนี้เป็นสิ่งที่ผิดแปลกไปจากแบบแผนสำคัญของพระพุทธรูปในศิลปะไทย

2. แม้ว่าพระรัศมีจะเป็นแบบแผนสำคัญ ดังตัวอย่างการปรับเปลี่ยนแบบอย่างพระพุทธรูปครั้งสำคัญ โดยพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 ซึ่งไม่โปรดให้ทำอุษณิษะ แต่ก็ยังคงทำพระรัศมีรูปเปลวอยู่เช่นเดิม ซึ่งตามความเป็นจริงแล้ว พระพุทธรูปแบบนี้พระองค์ได้คิดค้นขึ้นก่อนเสวยราชย์ คือ พระสัมพุทธพรรณี (รูปที่ 7) โดยโปรดให้สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ.2373 ครั้งยังทรงผนวชและประทับอยู่ที่วัดสมอราย (วัดราชาธิวาส)¹⁹ ดังนั้นหากพิจารณาจากปีที่สร้างแล้วจะเห็นว่าอยู่ในช่วงต้นรัชกาลที่ 3

¹⁷ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ปฐมสมโพธิกถา, หน้า 101.

¹⁸ ข้อสังเกตเช่นนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงมีพระดำริมาก่อนแล้ว ดังมีระบอในเรื่องว่าด้วย พระพุทธรูปแบบอย่างใหม่ที่ไม่มีอุษณิษะ ตามพระราชดำริของรัชกาลที่ 4 ดูสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สารานุกรมไทย ฉบับที่ 17 (พระนคร : องค์การคำคุณฐกา, 2505), หน้า 278-279.

¹⁹ สุภัททิศ ดิศกุล, “พระพุทธรูปสำคัญสมัยรัตนโกสินทร์”, หน้า 100-101.

เพราะพระองค์ขึ้นครองราชย์เมื่อปี พ.ศ.2367²⁰ ขณะที่ประวัติการสร้างวัดสุทัศนฯสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งมีที่มาของข้อมูลแน่ชัด จะเริ่มต้นขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2377 เท่านั้น²¹ และถ้าหากสถมมหาสถานสร้างขึ้นในปี พ.ศ.2387 ตามที่ระบุในประวัติวัดฯจริง ก็หมายความว่าพระพุทธรูปประจำสถมมหาสถานชุดนี้สลักขึ้นภายหลังการหล่อพระสัมพุทธพรรณี

จากข้อมูลข้างต้นทำให้ผู้เขียนสันนิษฐานว่าเมื่อมีการหล่อพระสัมพุทธพรรณีขึ้นในปี พ.ศ.2373 ซึ่งเป็นการปรับเปลี่ยนแบบอย่างของพระพุทธรูปให้มีความสมจริงมากยิ่งขึ้น คงจะก่อให้เกิดกระแสการสร้างพระพุทธรูปให้ถูกต้องสมจริงตรงตามคัมภีร์ ซึ่งเป็นองค์หนึ่งในชุดที่ประจำสถมมหาสถานด้วย²² (รูปที่ 3) และ ถ้าหากพระพุทธรูปประจำสถมมหาสถานชุดนี้ไม่มีพระรัศมีมาแต่เดิม ก็อาจกล่าวได้ว่า คงจะได้รับแนวคิดจากพระสัมพุทธพรรณีไม่มากนักน้อย แต่กลับทำในทางตรงกันข้ามคือ ตัดส่วนของพระรัศมีออก แต่ยังคงทำอุษณิษะอยู่ เพราะอาจเกิดความคิดที่ว่า พระรัศมีรูปเปลวที่พวยพุ่งออกมาจากพระเศียร จะเป็นลักษณะที่ไม่สมจริงของมนุษย์ยิ่งกว่าอุษณิษะ ซึ่งเป็นเพียงส่วนของกะโหลกศีรษะที่โป่งนูนขึ้นมาเสียอีก อย่างไรก็ตาม ที่กล่าวมาก็เป็นเพียงข้อสันนิษฐาน เนื่องจากขณะนี้ยังไม่พบหลักฐานเอกสารใดๆ ที่จะมาสนับสนุนแนวคิดข้างต้น

3.2) พระพุทธรูปชุดที่อยู่ในพระวิหารหลวง

สำหรับพระพุทธรูปโลหะกลุ่มนี้ ซึ่งน่าจะหล่อในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยจำลองจากพระพุทธรูปชุดที่อยู่ในพระอุโบสถ มีลักษณะของพระเศียรเป็นแบบเดียวกัน คือพระเศียรมีเม็ดพระศกประดับโดยรอบ เพราะหล่อขึ้นเป็นส่วนเดียวกันกับพระเศียรและพระองค์ และยังคงมีอุษณิษะอย่างชัดเจน แต่ก็ไม่มีร่องรอยที่แสดงว่าเคยมีการทำพระรัศมีประดับ (รูปที่ 11) เพราะการประดับพระรัศมีของพระพุทธรูปโลหะโดยทั่วไป มักหล่อขึ้นส่วนพระรัศมีแยกเป็นอีกส่วนหนึ่งต่างหาก โดยเว้นช่องบริเวณอุษณิษะไว้สำหรับเสียบ

²⁰ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3, หน้า 1.

²¹ พระครูจิตกรโกศล (สังัด ญาณพล ป.ธ.6), ประวัติวัดสุทัศนเทพวราราม พร้อมด้วยแผนผังภาพบูรณิวัตฤ และถาวรวัตถุ, หน้า 11.

²² ดู สันติ เล็กสุขุม, "พระพุทธรูปภาคปรก : เรื่องของงานช่าง (ในวัฒนธรรมไทย)", ศิลาไทย (กรุงเทพฯ : มติชน, 2546), หน้า 86.

พระรัศมีภายหลัง²³ (รูปที่ 12) แต่พระพุทธรูปชุดนี้ก็กลับมีเม็ดพระศกปกคลุมอุษณิษะทั้งหมด โดยไม่มีช่องว่างสำหรับเสียบต่อเดือย หรือร่องรอยของการเชื่อมต่อพระรัศมีเลย จึงกล่าวได้ว่า พระพุทธรูปชุดนี้คงไม่มีการประดับพระรัศมีมาตั้งแต่แรกสร้าง

การที่พระพุทธรูปกลุ่มนี้ไม่มีพระรัศมี สามารถตั้งข้อสังเกตได้ว่า ช่วงหล่อในสมัยรัชกาลที่ 5 คงจะจำลองแบบของพระพุทธรูปสลักหินชุดที่มีอยู่เดิมในพระอุโบสถ โดยเห็นแต่เพียงว่า พระพุทธรูปมีพระเศียรเรียบเกลี้ยง เพราะแผ่นโลหะที่ใช้ครอบพระเศียรซึ่งควรจะมีพระรัศมีประดับอยู่เดิมหรือมีเครื่องประกอบแสดงสัญลักษณ์ความเป็นพระพุทธรูปเจ้า แต่คงถูกเก็บรักษาในที่ๆ ปลอดภัย และเอามาประกอบเมื่อถึงโอกาสสำคัญเท่านั้น หรืออาจเป็นไปได้ว่า พระรัศมีที่เคยเชื่อมต่อนั้น ได้หักหายไปแล้วก่อนที่จะมีการหล่อจำลอง ดังนั้นจึงเกิดความเข้าใจว่า พระพุทธรูปประจำสัตตมหาสถานที่สลักขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 ไม่มีพระรัศมี ดังนั้นช่างจึงหล่อพระพุทธรูปทั้งหมดให้ไม่มีพระรัศมีด้วย โดยมีได้คำนึงถึงแบบแผนสำคัญที่ว่า พระพุทธรูปควรจะมีพระรัศมีประดับอยู่ด้วยเสมอ เพื่อแสดงถึงความ เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่สมบูรณ์

3.3) พระพุทธรูปชุดที่ตั้งอยู่ที่สัตตมหาสถาน

สำหรับพระพุทธรูปซึ่งตั้งอยู่ที่สัตตมหาสถานในปัจจุบัน คงไม่ต้องทำการพิจารณามากนัก เพราะเราทราบแน่ชัดแล้วว่า หล่อจำลองจากพระพุทธรูปชุดที่อยู่ในพระวิหารหลวง เมื่อมีการบูรณะ สัตตมหาสถานในปี พ.ศ.2536 จึงมีพุทธลักษณะต่างๆ เหมือนกัน (รูปที่ 13) การหล่อจำลองคราวนี้คงไม่ได้คำนึงถึงส่วนของพระรัศมี ซึ่งอาจจะมีอยู่เดิมในพระพุทธรูปชุดแรกสร้างครั้งรัชกาลที่ 3 ลักษณะเช่นนี้จึงเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงรูปแบบที่เปลี่ยนแปลงไป เมื่อมีการซ่อมแซมศิลปกรรมในสมัยหลัง

²³ Donna K. Strahan, "Bronze casting in Thailand", In *The Sacred Sculpture of Thailand* (Bangkok : River Books, 1997), p.38, PL.201,205,208,216,236,239,240.

4. สรุปและเสนอแนะ

ผู้เขียนให้ความสำคัญกับแบบแผนการทำพระรัศมีของพระพุทธรูปในศิลปะไทย ซึ่งจำเป็นต้องมีพระรัศมีประดับพระเศียรหรืออุษณีษะอยู่ด้วยเสมอ ดังนั้นการทำพระพุทธรูปประจำสถิตมหาสถานที่วัดสุทัศนฯ โดยเฉพาะชุดที่น่าจะมีมาแต่แรกสร้างครั้งรัชกาลที่ 3 ไม่ปรากฏหลักฐานของพระรัศมีในปัจจุบัน ก็คงเป็นเพราะส่วนดังกล่าวซึ่งควรจะมีอยู่เดิม โดยต้องประกอบติดอยู่กับแผ่นโลหะที่ครอบพระเศียรได้หักหรือสูญหายไปแล้ว

จนกระทั่งมีการหล่อจำลองในสมัยรัชกาลที่ 5 ช่างอาจเกิดความเข้าใจว่า พระพุทธรูปชุดเดิมไม่มีพระรัศมี จึงหล่อรูปทั้งหมดใหม่ให้ไม่มีพระรัศมีตามไปด้วย ลักษณะเช่นนี้เกิดขึ้นกับการหล่อจำลองพระพุทธรูปชุดนี้อีกครั้งในปี พ.ศ.2538 ซึ่งถ้าหากพระพุทธรูปชุดที่สลักในสมัยรัชกาลที่ 3 เคยมีพระรัศมีประดับอยู่แล้ว ก็หมายความว่า การหล่อจำลองในสมัยหลังได้เปลี่ยนแปลงรูปแบบที่สำคัญ และทำให้ความหมายของพระพุทธรูปที่เป็นตัวแทนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าลดน้อยลงไป

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าผู้เขียนจะให้ความสำคัญกับข้อสังเกตข้างต้น แต่ถ้าหากพระพุทธรูปประจำสถิตมหาสถานที่วัดสุทัศนฯ ไม่มีการทำพระรัศมีประดับมาแต่เดิม ผู้เขียนก็เห็นว่า ควรมีการค้นคว้าหาหลักฐานเอกสาร รวมถึงรูปแบบของพระพุทธรูปในศิลปะไทยที่ไม่มีพระรัศมีมาสนับสนุนเพิ่มเติม เพื่อทำการตรวจสอบข้อคิดเห็นในโอกาสต่อไป

บรรณานุกรม

จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. กรุงเทพฯ : รัฐบาลไทย, 2530.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **ตำนานพระพุทธเจดีย์**. พระนคร: ศิลปาบรรณาการ, 2513.

ทิพากรวงสมหาโกษาธิบดี, เจ้าพระยา. **พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3**. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2538.

นริศรานูวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. และ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. **ศาสน์สมเด็จพระ เล่มที่ 17**. พระนคร : องค์การคำคุณุสภา, 2505.

ปรมาณูชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. **ปฐมสมโพธิกถา**. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2539.

พระครูวิจิตรการโกศล (สังัด ญาณโพธิ์ ป.ธ.6). **ประวัติวัดสุทัศนเทพวราราม พร้อมด้วยแผนผัง ภาพปูนยี่วัดสุ และถาวรวัตถุ**. จัดพิมพ์ในงานยกช่อฟ้าพระวิหารพระศรีศากยมุนี 6-13 เมษายน 2516. กรุงเทพฯ : ศิวพร, 2516.

ราชบัณฑิตยสภา. **ตำนานเรื่องวัตถุสถานต่างๆซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนา**. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2472.

วัดนิเวศธรรมประวัติ. **อยุธยา : โรงพิมพ์เทียนวัฒนา, ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์**.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. "ความสัมพันธ์ด้านรูปแบบระหว่างพระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยากับพระแก้วมรกต". **เมืองโบราณ**. ปีที่ 20. ฉบับที่ 2 (เม.ย.-มิ.ย.2537) : หน้า 79-83.

สันติ เล็กสุขุม. **ศิลปะอยุธยา:งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2542.

สันติ เล็กสุขุม. **สีลาไทย**. กรุงเทพฯ : มติชน, 2546.

สุภัทรดิศ ดิศกุล. “พระพุทธรูปสำคัญสมัยรัตนโกสินทร์”. วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร.
ฉบับพิเศษ. ปีที่ 4-5 (ธ.ค.2523-ธ.ค.2535) : หน้า 89-112.

_____. ประวัติวัดพระศรีรัตนศาสดาราม. กรุงเทพฯ : สำนักพระราชวัง, 2534.

_____. ศิลปะในประเทศไทย. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์, 2539.

สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์. พระพุทธรูปปฏิมาในพระบรมมหาราชวัง. กรุงเทพฯ : สำนักราชเลขาธิการ,
2535.

Boisselier, Jean. *The Heritage of Thai Sculpture*. New York : Joha Weatherhill,
1975.

Woodward, Hiram Jr. *The Sacred Sculpture of Thailand*. Bangkok : River Books,
1997.

ที่มาของภาพถ่ายเส้นและรูปประกอบ

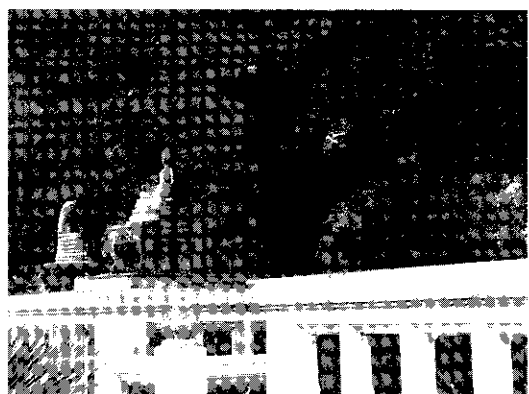
วรรณันท์ ชัชวาลทิพากร. พระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมือง. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ทิพากร, 2543.
รูปหน้า 63.

สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์. พระพุทธรูปปฏิมาในพระบรมมหาราชวัง. กรุงเทพฯ : สำนักราชเลขาธิการ,
2535. รูปหน้า 43,58,112,324.

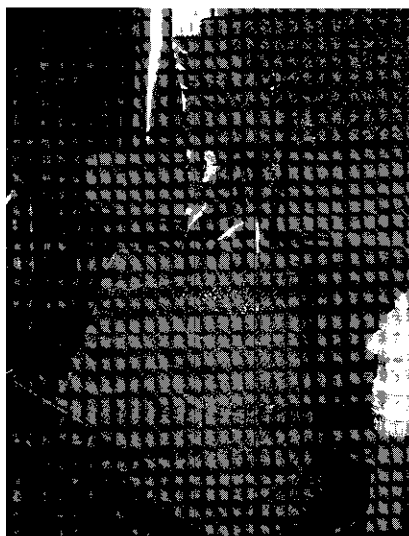
Woodward, Hiram Jr. *The Sacred Sculpture of Thailand*. Bangkok : River Books,
1997. fig.236.

มงคล พรสิริกักดี ภาพถ่ายเส้นที่ 1-5

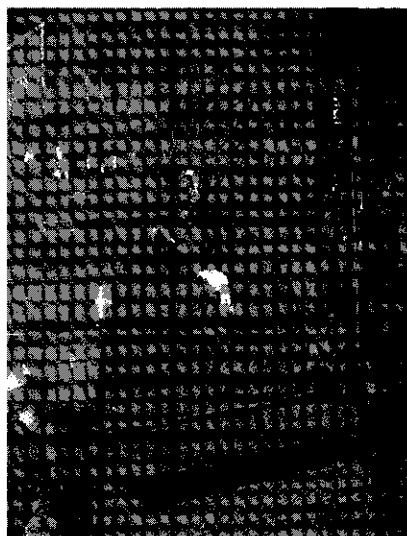
สถุดดีพงศ์ ขุนทรง รูปประกอบที่ 1-3,5-6,11,13

รูปที่ 1 สัตตมหาสถานที่วัดสุทัศนเทพวราราม

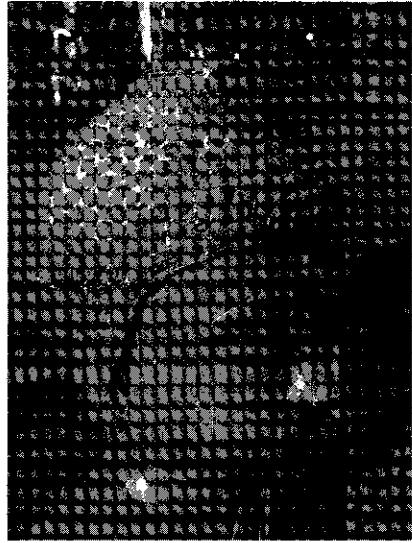
รูปที่ 2 พระพุทธรูปปางนาคปรก ในพระอุโบสถ
วัดสุทัศน์ฯ

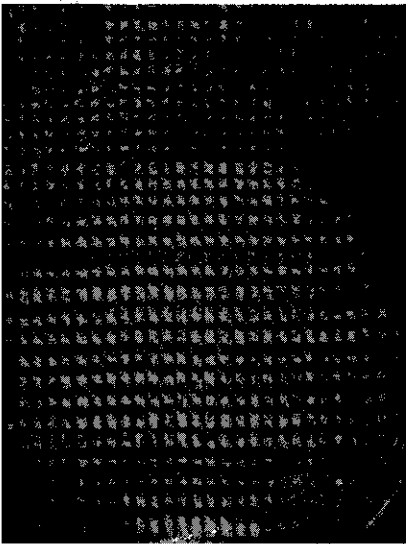
รูปที่ 3 พระพุทธรูปปางนาคปรก ในพระวิหารหลวง
วัดสุทัศน์ฯ

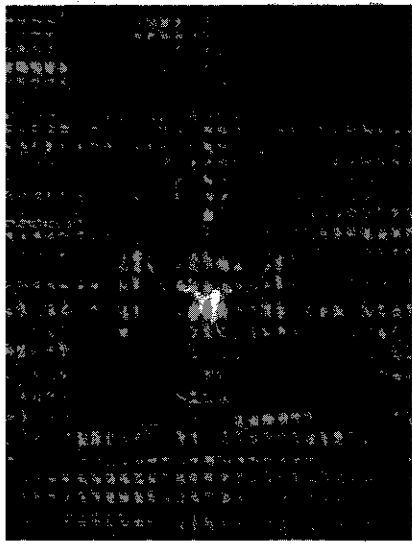
รูปที่ 4 พระพุทธรูปนฤมิตธรรมโมภาส พระประธานในพระอุโบสถ วัดนิเวศธรรมประวัติ

รูปที่ 5 พระเศียรของพระพุทธรูปปางจงกรมในพระอุโบสถ วัดสุทัศน์ฯ

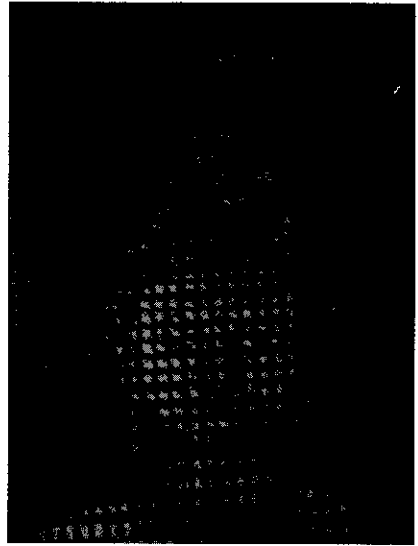
รูปที่ 6 พระเศียรของพระพุทธรูปปางนาคปรก ในพระอุโบสถ วัดสุทัศน์ฯ

รูปที่ 7 พระสัมพุทธทรมณี ศิลปะรัตนโกสินทร์ ในพระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

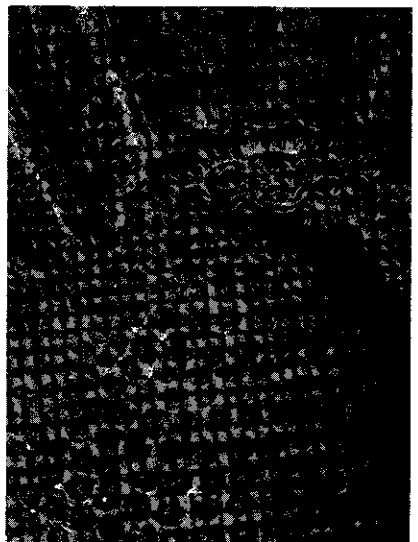
รูปที่ 8 พระพุทธรูป ส้ำริด ศิลปะอยุธยาตอนปลาย ใน
วิหารยอด วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

รูปที่ 9 พระชัยวัฒน์ประจำรัชกาลที่ 3 อยู่ที่หอ
พระสุราลัย พระบรมมหาราชวัง

รูปที่ 10 พระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร ใน
พระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

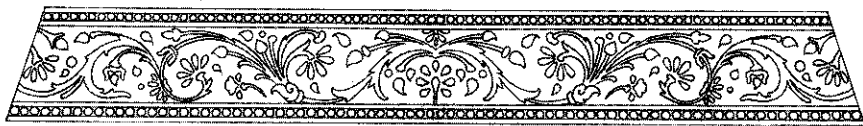
รูปที่ 11 พระเศียรของพระพุทธรูปปางนาคปรก ใน
พระวิหารหลวง วัดสุทัศน์ฯ

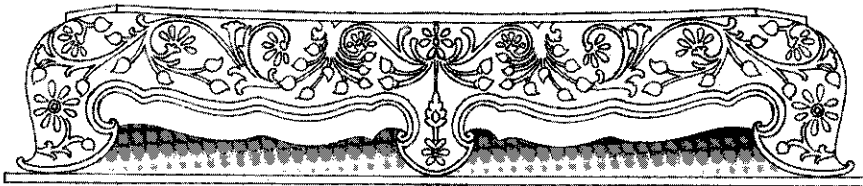
รูปที่ 12 พระเศียรของพระพุทธรูป สำริด ศิลปะอยุธยา สมบัติของ A.B.Griswold

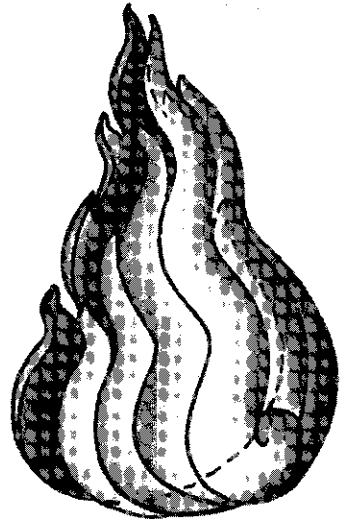
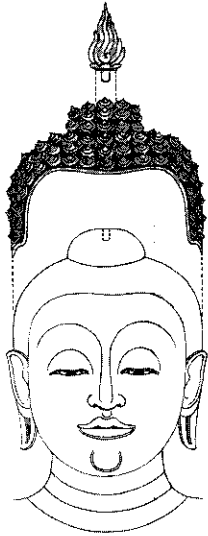
รูปที่ 13 พระเศียรของพระพุทธรูปปางนาครภกที่สถูปมหาสถาน วัดสุทัศน์ฯ

ลายเส้นที่ 1 ลวดลายประดับบนฐานพระพุทธรูปโลหะ ในพระวิหารหลวง วัดสุทัศน์ฯ

ลายเส้นที่ 2 ลวดลายประดับที่ฐานของพระพุทธรูปนฤมิตธรรมโมภาส สมัยรัชกาลที่ 5

ลายเส้นที่ 3 แสดงการแยกส่วนระหว่าง พระพุทธรูป + แผ่นโลหะประดับเม็ดพระศก + พระรัศมีแบบมีเดือย

ลายเส้นที่ 4 สันนิษฐานการประกบ พระรัศมีแบบสลักดุน (ภายในโปร่ง)

ลายเส้นที่ 5 แสดงการแยกส่วนระหว่าง พระพุทธรูป + แผ่นโลหะประดับเม็ดพระศก + พระรัศมีแบบสลักดุน